

UOT 37:001

A.T.Daşdəmirova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
aytentt@icloud.com

GƏLƏCƏK MÜƏLLİMLƏRDƏ PEŞƏ DƏYƏRLƏRİNİN FORMALAŞDIRILMASI MƏRHƏLƏLİ PROSES KİMİ

DOI: 10.30546/170899876.72.1.2024.023

Açar sözlər: *peşə dəyərləri, mərhələ, pedaqogika, müəllim, əməkdaşlıq*

Tələbələrə pedaqoji peşə dəyərlərinin formalaşdırılması pedaqoji təhsil müəssisələrində kadr hazırlığının ən mühüm istiqamətlərindən biridir. Bunlarsız gələcək müəllimlərin öz peşəsi sahəsində yüksək nailiyyətlər qazanacağını təsəvvür etmək çətinidir. Hərtərəfli təlim-tərbiyə prosesinin aparılmasını tələb edən bu proses olduqca mürəkkəb olduğu üçün onun mərhələlərlə aparılması olduqca vacibdir. Bu baxımdan gələcək müəllimlərdə peşə dəyərlərinin formalaşdırılması prosesini şərti olaraq bir sıra mərhələlərə ayırmaq olar. Təqdim olunan məqalədə bu mərhələlər göstərilir və onların məzmunu şərh edilir. Birinci mərhələ gələcək müəllimlərdə müasir müəllimin peşə dəyərləri və onların mənimsənilməsi yollarının dərkini baş verdiyi, ikinci mərhələ peşə dəyərlərinin mənimsənilməsi və onların gələcək müəllimlərin şüurunda interiorizasiyasının baş verdiyi, üçüncü mərhələ isə peşə dəyərlərinin pedaqoji praktika şəraitində formalaşdırılmasını mərhələsi kimi izah edilir.

A.T.Дашидемирова

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ КАК ПОЭТАПНЫЙ ПРОЦЕСС

Ключевые слова: *профессиональные ценности, этап, педагогика, учитель, сотрудничество*

Формирование педагогических профессиональных ценностей у студентов является одним из важнейших направлений подготовки кадров в педагогических образовательных учреждениях. Без них трудно представить, что будущие учителя добьются высоких достижений в области своей профессии. Поскольку этот процесс достаточно сложен и требует комплексного тренировочного процесса, очень важно проводить его поэтапно. С этой точки зрения процесс формирования профессиональных ценностей у будущих учителей можно условно разделить на несколько этапов. Представленная статья показывает эти этапы и интерпретирует их содержание. Первый этап – это понимание профессиональных ценностей современного педагога и путей их усвоения будущими учителями, второй этап – усвоение профессиональных ценностей и их интериоризация в

сознании будущих учителей, а третий этап – этап формирования профессиональных ценностей в условиях педагогической практики.

A.T.Dashdemirova

FORMATION OF PROFESSIONAL VALUES IN FUTURE TEACHERS AS A STEP-BY-STEP PROCESS

Keywords: *professional values, stage, pedagogy, teacher, cooperation*

Formation of pedagogical professional values in students is one of the most important directions of personnel training in pedagogical educational institutions. Without them, it is difficult to imagine that future teachers will achieve high achievements in the field of their profession. Since this process is quite complex and requires a comprehensive training process, it is very important to carry it out in stages. From this point of view, the process of formation of professional values in future teachers can be conventionally divided into several stages. The presented article shows these stages and interprets their content. The first stage is the understanding of the professional values of the modern teacher and the ways of their assimilation in the future teachers, the second stage is the assimilation of professional values and their internalization in the minds of future teachers, and the third stage is the stage of the formation of professional values in the conditions of pedagogical practice.

Gələcək müəllimlərdə peşə dəyərlərinin formalaşdırılması prosesi peşə hazırlığı dövründə, sonra isə peşə fəaliyyəti dövründə davam etdiyindən fasiləsiz bir prosesdir. Məlumdur ki, tələbələrin ali məktəbdə təhsil aldıkları dövrdə əldə etdikləri biliklər arsenalı zaman keçdikcə intensiv informasiya axını səbəbindən öz aktuallığını itirir. Buna görə də fasilitator müəllim ömür boyu fasiləsiz olaraq peşə inkişafında olmalıdır. Bu baxımdan gələcək müəllimlərdə peşə dəyərlərinin formalaşdırılması prosesini şərti olaraq bir sıra mərhələlərə ayırmaq olar.

Həll edilən məsələlərin rəngarəngliyi ilə əlaqədar tələbələrdə peşə dəyərlərinin formalaşdırılması mərhələli şəkildə həyata keçirilir və hər bir mərhələdə tələbələrdə pedaqoji peşə dəyərlərinin formalaşma səviyyəsinə uyğun olaraq tədrisin forma, metod və texnologiyalarının unikal kombinasiyası seçilir.

Birinci mərhələdə əsasən gələcək müəllimlərdə müasir müəllimin peşə dəyərlərinin və onların mənimsənilməsi yollarının dərki baş verir. Buna görə bu mərhələdə tələbələrin diqqəti dəyərlərin mahiyyətinə yönəldilməlidir. Müəllim tələbələrin dəyərlərin rəngarəngliyi, onların arasında peşə dəyərlərinin yeri, pedaqoji peşə dəyərlərinin məktəbdə həyata keçirilməsinin (tətbiqinin) xüsusiyyətləri haqqında təsəvvürlərini sistemləşdirir. Məhz bu əsasda tələbələrdə peşə dəyərlərinin müxtəlif aspektlərinə maraq oyanır. Bu

mərhələdə tədris prosesinin məzmunu tarixi və kulturoloji biliklər blokunu əhatə edir. “Azərbaycan tarixi” kursunun bu baxımdan geniş imkanları var. Onun vasitəsilə tələbələrdə məsuliyyət hissinin formalaşdırılması, ümumbəşəri dəyərlərin aşılınması, onlarda bu və ya digər tarixi və siyasi hadisələrə öz mövqeyinin formalaşdırılması məsələləri həll edilir. Dərslərin mətni, mühazirə materialı ilə işin istənilən mərhələsində “Sizin bu hadisələrə münasibətiniz? Bu situasiyada kimi və niyə dəstəkləyərdiniz?” – kimi suallar qoyula bilər. Belə sualları cavablandırarkən tələbələr situasiyaları təhlil etmək, iştirakçıların mövqelərini modelləşdirmək bacarıqlarına yiyələnirlər. Beləliklə də hadisələrə öz münasibətinin formalaşdırılması təcrübəsi toplanır. Tarixi hadisələrlə tanış olma vasitəsilə dünyagörüşünün inkişafı baş verir ki, bu da bəşəriyyətin yaratdığı bütün dəyərləri daha dərinləndirərək edib qəbul etməkdə köməklik edir.

“Pedaqogika tarixi” kursu [5] hər bir gələcək müəllimin öyrənməli olduğu fənlərdən biridir. Məhz pedaqogika tarixi pedaqoji fikrin inkişaf istiqamətlərini daha yaxşı dərk etməyə, müasir təhsil tendensiyaları, sistemləri və pedaqoji nəzəriyyələr haqqında daha dərin təsəvvürlər əldə etməyə imkan verir. Tələbələr dərk edirlər ki, pedaqogika elmi uzun və mürəkkəb inkişaf yolu keçmiş və bu təhsil sferasında malik olduğumuz hər şey tarix boyu qurulmuşdur. “Pedaqogika tarixi” dərslərində tələbələr bu gün gələcək müəllim peşəsinin təməli olan pedaqogikanın tədricən müstəqil elmə çevrilməsini müşahidə edirlər. Bu kursun sayəsində tələbə pedaqoji nəzəriyyənin zamana necə inkişaf etdiyini öyrənir, deməli, müxtəlif dövrlərin pedaqogikasının xüsusiyyətlərini, üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını təhlil etməyi, sonra isə onları nəzərə almaqla özü üçün müasir cəmiyyətin tələblərinə cavab verən səmərəli tədris taktikasını təyin etməyi öyrənir. Görkəmli pedaqoqların həyat və fəaliyyəti haqqında tədris materialları tələbələrdə peşə dəyərlərinin formalaşmasına imkan yaratdığından bu fənnin tədrisində müəllimlərin diqqət yetirməli olduğu məsələlərdən biri məhz görkəmli pedaqoqların müəllimin peşə keyfiyyətləri, peşə dəyərləri haqqında söylədikləri fikirlərə münasibət bildirmələri, onlardan tədris prosesində geniş istifadə etmələridir. Məsələn, müəllimin “Orta əsrlərdə Şərqdə təhsil və pedaqoji fikir” mövzunu tədris edərkən Əl-Fərabinin müəllimin şəxsiyyəti, müəllimin şəxsi keyfiyyətləri ilə bağlı fikirlərinə (ədalətlik, qətiyyətlik, cəsarətlik, düzlük tərəfdarı olmaq, təlimə maraqlı olmaq, dəmir iradə, sağlam düşüncə, iti ağıl, dərin müşahidəçilik, rəvan və səlis nitq və s), İbn Sinadan danışarkən müəllimin şəxsi keyfiyyəti ilə bağlı (ədalətlik, nəzakətlik, yüksək əxlaqlıq, müdriklik, doğruluq və s) fikirlərinə xüsusi vurğu etməsi, müəllimi bir şəxsiyyət, tərbiyəçi kimi dəyərləndirən keyfiyyətlərə diqqəti cəlb etməsi vacibdir [4, s.209]. Yaxud, rus elmi pedaqogikasının banisi K.D.Uşinskini

tədris edərkən onun müəllim haqqında dediyi möhkəm əqidəyə sahib olmaq, yüksək əxlaqa, aydın və dəqiq biliyə malik olmaq və s. keyfiyyətləri xüsusi qabartmalı və onların müəllim üçün həm mənəvi normalar, həm də pedaqoji dəyərlər olduğunu tələbələrə bildirməlidir. Bu yanaşma “Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi” kursunun [1] tədrisində də gözlənilməli və istər klassik, istərsə də çağdaş dövrümüzün pedaqoqlarından danışılarkən onların müəllim üçün zəruri hesab etdikləri ən başlıca keyfiyyətlərin mahiyyət və məzmununu, onlardan dəyər hesab olunan amilləri tələbələrə izah etməli və bunların mahiyyətinin qavranılmasına nail olmalıdır. Məsələn, görkəmli pedaqoq S.M.Qənizadənin dediyi: *“Müəllimin evi kitabxanadır, dövləti kiçik şagirdlərdir, sazı və nəğməsi şagirdlərin sədasıdır, istirahəti dəftərlərin təshih, qazancı isə millətin məhəbbət və etimadıdır”* – fikrinə nəzər yetirsək, təkcə elə bu fakt kifayət edər ki, bizim maarifçi-pedaqoqlarımız nələri pedaqoji dəyər hesab etdikləri və onları yüksək qiymətləndirdiklərini görmək mümkün olsun. Burada müəllimin özünütəhsillə məşğul olduğu kitabxana, təlim-tərbiyə verdiyi şagirdlər, onların səs-sədası, dəftərlərin yoxlanılmasına sərf olunan vaxt və nəhayət, bunların müqabilində xalqın məhəbbət və etimadının qazanılması pedaqoji dəyər kimi qiymətləndirilir ki, bu da olduqca qiymətli fikirlərdir.

“Pedaqogika” kursu tələbələrdə peşə dəyərlərinin formalaşdırılması prosesində daha geniş imkanlara, bu imkanların reallaşdırılmasında rəngarəng metod və vasitələrinə görə daha zəngindir. Pedaqogikadan yazılan proqramlar, dərsliklər və dərs vəsaitlərinin təhlili göstərir ki, bu fənn gələcək müəllimlərin bilavasitə peşə hazırlığını təmin etməyə xidmət etdiyindən onun demək olar ki, bütün mövzularının tədrisində tələbələrə peşə dəyərləri, onların mahiyyət, məzmun və xarakteri haqqında biliklər vermək, bacarıqlar aşılamaq mümkündür və vacibdir. Lakin son illərdə respublikamızda çap olunan dərslik və dərs vəsaitlərinin təhlili göstərir ki, bunlardan yalnız iki vəsaitdə – Ə.Paşayev və F.Rüstəmov tərəfindən yazılan “Pedaqogika: yeni kurs” [2] adlı dərs vəsaiti və L.Qasımova və R.Mahmudova tərəfindən yazılan “Pedaqogika” dərsliyində [4] pedaqoji peşə dəyərlərinə yer ayrılış və pedaqoji dəyərlərin mahiyyət və məzmununa müəyyən aydınlıq gətirilmişdir. Bu istisnaya baxmayaraq, pedaqogikadan yazılmış proqramlar, dərsliklər və dərs vəsaitlərinin təhlili belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, bu kurs üzrə yazılmış digər dərslik və dərs vəsaitlərindən də istifadə zamanı tələbələrə pedaqoji peşə dəyərləri haqqında müəyyən biliklər verməyə, seminar və praktik məşğələlər zamanı praktik bacarıq və vərdişlər aşılamağa kifayət qədər imkanlar vardır. Başlıca məsələ bu ixtisas müəllimlərinin fənnin imkanlarını araşdıraraq onları üzə çıxarması, mühazirə və seminar məşğələlərində onları reallaşdırma bilməsidir.

“Pedaqogika“ fənni üzrə olan fənn proqramının [3], dərslik və dərs vəsaitlərinin bir qisminin təhlili nəticəsində bu fənnin tələbələrə peşə dəyərlərinin formalaşdırılması imkanlarını və onların reallaşdırılma yollarını aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmişik.

Cədvəl. Pedaqogika fənninin tədrisində peşə dəyərlərinin formalaşdırılması imkanları və onların reallaşdırılması yolları

	Mövzular	Peşə dəyərləri	Texnologiyalar, metodlar və vasitələr
1	2	3	4
1	Pedaqogikanın ümumi məsələləri. Pedaqoji anlayışlara yeni yanaşmalar.	“Pedaqogika” özü dəyər və insan haqqında elm kimi	Müsahibə, şərh, slaydlar, illüstrativ materiallar
2	Şəxsiyyətin inkişafı və sosiallaşmasının qanunauyğunluqları	Şəxsiyyət, fəaliyyət və ünsiyyət; irsiyyət, müsbət sosial mühit, tərbiyə	Müsahibə, slaydlar, illüstrativ materiallar, interaktiv dialoq, test
3	Səriştəli müəllim hazırlığının problemləri. Müəllimin peşə kompetensiyaları	Müəllim, şagird, humanizm, şagird şəxsiyyətinə hörmət, obyektivlik, qarşılıqlı münasibətlər, pedaqoji dəstək	Esse, şərh, müzakirə, dialoq, testlər, təqdimat, slaydlar və s.
4	Pedaqoji proses. İnnovativ pedaqoji texnologiyalar. Təlimin fəlsəfi mahiyyəti, psixopedaqoji əsasları	Təhsil, əməkdaşlıq, öyrətmə-öyrənmə prosesi, müəllim, şagird və s.	Dialoq, motivasiya, tədqiqat, slaydlar, test tapşırıqları
5	Təhsilin məzmununa ənənəvi və müasir yanaşmalar (standartlar və kurikulumlar)	Əməkdaşlıq, dəstək, şəxsiyyətə yönəliklik, humanizm, və s.	Şərh, Venn diaqramı, dialoq, motivasiya, tədqiqat, slaydlar, test tapşırıqları
6	Təlimin prinsipləri və onların tətbiqi imkanları	Müəllim-şagird münasibətləri, şagird, humanizm, şəxsiyyətə inam, demokratiklik	Müsahibə, debat, integrasiya, şərh, müzakirə, slaydlar və s.
7	Yeni təlim texnologiyaları və onlardan istifadə (təlim üsulları, yeni yanaşmalar, interaktiv təlim metodlarının tətbiqi imkanları)	Müəllim-şagird münasibətləri, humanizm, bərabərlik, təhsil, əməkdaşlıq və s.	Şərh, müsahibə, referat, müzakirə, problemli vəziyyət, illüstrativ materiallar

1	2	3	4
8	Təlimin təşkili formaları və onlardan istifadə imkanları. Sınıfın təşkili və idarə olunması texnologiyası	Müəllim-şagird, münasibətləri, əməkdaşlıq, şagird, müəllim, pedaqoji dəstək və s.	Test tapşırıqları, şərh, müzakirə, təqdimat, slaydlar və s.
9	Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi	Şagird şəxsiyyəti, demokratiya, humanizm, sosial münasibət və s.	Yazılı və şifahi sorğu, test, təqdimat, referat və s.
10	Tərbiyənin mahiyyəti, tərbiyə prinsiplərinə yeni yanaşmalar	Tərbiyə, şəxsiyyət, pedaqoji proses, sosial münasibətlər, özünütərbiyə, fəaliyyət, qarşılıqlı münasibətlər, ailə, fərdiyyət, uşaq şəxsiyyəti və s.	Müsahibə, təqdimat, BİBÖ metodu, şərh, müzakirə, debat, videoçarx nümayişi və s.
11.	Tərbiyə metodları və texnologiyaları, məktəb təcrübəsində onlardan istifadə imkanları	Milli və ümumbəşəri dəyərlər, humanizm, şagirdlərə qarşı sevgi, hörmətlə tələbkarlığın vəhdəti	Şərh, müsahibə, müzakirə, təqdimat, referat və s.
12	Tərbiyənin məzmunu və şagirdlərdə dəyərlərin formalaşdırılması yolları	Ümumbəşəri və milli dəyərlər, İslam əxlaqı, pedaqoji dəyərlər, bilik, təhsil, tərbiyə, müəllim-şagird ünsiyyəti, humanizm və s.	Beyin həmləsi, şərh, müsahibə, müzakirə, təqdimat və s.
13	Müasir dövrdə şagirdlərin tərbiyəsində məktəb, ailə və ictimaiyyətin birgə işinin formaları	Ailə, məktəb, şagird, uşaq, sosiallaşma, mənəvi münasibətlər	Şərh, müzakirə, slaydlar, təqdimat və s.
14.	Məktəbi idarəetmənin modernləşdirilməsinin keyfiyyətə təsiri	Humanistlik, demokratiklik, təhsil, məktəb, şagird, nizam-intizam və s.	Videoçarx nümayişi, müzakirə, təqdimat və s.
15.	Məktəbdaxili nəzarət, ona verilən didaktik tələblər. Məktəb sənədlərinin öyrənilməsi və tərtibi	Demokratizm, humanizm, qarşılıqlı münasibət, şəxsiyyətyönümlülük və s.	

Buradan göründüyü kimi, pedaqogika fənninin tədrisi zamanı tələbələrə mövzunun mahiyyətini, didaktik missiyasını mənimsətməklə yanaşı, onlarda ümumbəşəri və milli dəyərlər və bunlardan irəli gələn, onlarla bərabər funksiyalara malik olan peşə dəyərləri haqqında da kifayət qədər biliklər formalaşdırılmalı və bacarıqlar aşılmalıdır. Bu sahədə mövcud imkanlar araşdırılmalı, onların reallaşdırıla bilməsi üçün müəyyən texnoloji işlər aparılmalıdır. Əsas məsələ onların reallaşdırılmasından ibarətdir, ki, burada da ali pedaqoji təhsil ocaqlarında çalışan müəllimlərin səriştəliliyi və peşəkarlığı mühüm yer tutur.

Son illər universitetimizdə tədris olunan “Multikulturalizm” kursu da tələbələrin peşə dəyərlərin əsasını təşkil edən ümumbəşəri mədəni dəyərlərə qovuşmasına şərait yaradır.

Təhsilin bakalavriat və magistratura səviyyələrində tədris olunan “Pedaqoji psixologiya”, “Pedaqoji ustalığın əsasları” kimi kursları da xüsusi qeyd etmək olar.

Bu kursların hər birinin proqram, dərslik və dərs vəsaitləri ilə tanışlıq göstərir ki, ali pedaqoji təhsil müəssisələrində onların yüksək səviyyədə tədrisi nəticəsində gələcək müəllimlər bir sıra peşə dəyərlərinə aid nəinki nəzəri şəkildə yiyələnə, həm də praktik olaraq müəyyən ilkin bacarıq və vərdislərə də malik ola bilirlər. Məsələn, “Pedaqoji ustalığın əsasları” fənninin proqram və dərs vəsaitlərinin təhlili göstərir ki, bu fənnin elə bir mövzusu yoxdur ki, burada pedaqoji peşə dəyərləri haqqında müəyyən məlumatların verilməsi imkanları olmasın. “Müəllimin pedaqoji ustalığının mahiyyəti və vəzifələri”, “Müəllim şəxsiyyəti və pedaqoji ustalıqda onun yeri”, “Müəllimin peşə keyfiyyətləri”, “Müəllimin pedaqoji etikası”, “Müəllim-şagird ünsiyyəti pedaqoji ustalığın vasitəsi kimi”, “Siniflə pedaqoji əməkdaşlıq” və s. kimi mövzuların tədrisində ali məktəb müəlliminin diqqət verməli olduğu əsas cəhətlərdən biri məhz gələcək müəllimləri müəllim üçün vacib olan bir sıra pedaqoji dəyərlər haqqında məlumat və biliklərə yiyələnməsi və onlardan istifadə bacarıqlarının formalaşmasına nail olmaqdan ibarətdir. Nümunə kimi “Müəllimin pedaqoji etikası” mövzusunun nəzərdən keçirək. Bu mövzunun tədrisi zamanı mühazirə müəllimi ilk növbədə pedaqoji etikanın müəllimin şagirdlərə məqsədyönlü pedaqoji təsir ölçüsü və ünsiyyətin səmərəli şəkildə, məhsuldar tərzdə yaradılması vasitəsi olmasını dərk etdirməsinə çalışmalıdır. Bunlarla yanaşı, tələbələrin həm də pedaqoji prosesdə prinsipiallıq, xeyirxahlıq, qayğıkeşlik, humanizm, tələbkərliliklə hörmətin vəhdəti, əməkdaşlıq, şagirdi olduğu kimi qəbul edə bilməsi, inklüzivliyin təmin olunması, təşkilatçılıq, şəxsi mədəniyyətlik və s. kimi pedaqoji dəyərlər haqqında da bilik və bacarıqlara yiyələnmələrinə diqqət göstərməsi vacibdir. Bunları pedaqoji etikanın vacib komponenti və zəruri pedaqoji dəyərlər kimi humanist peşə

sahibi olan müəllimin nüfuzunu yüksəldən, onu həm də bir şəxsiyyət kimi təqdim edən dəyərlər kimi xarakterizə etməsi olduqca vacibdir. Bütün bunlar belə bir fikir formalaşdırmağa səbəb oldu ki, müəllim hazırlığında tələbələrdə peşə dəyərləri haqqında düzgün təsəvvür və biliklərin formalaşdırılması onların gələcək fəaliyyətlərində bu dəyərlərdən istifadə ediləcəyinə mühüm əminlik yaradır.

Xarici dil kursu da tələbələrdə peşə dəyərlərinin formalaşdırılması üçün zəngin potensiala malikdir. Xarici dil ilk növbədə gələcək müəllimlərdə kommunikativ səriştəliliyi inkişaf etdirir. Bu, tələbə ilə müəllimin intensiv şəkildə ünsiyyətdə olduğu fəndir. Bu ünsiyyət zamanı qarşılıqlı münasibətlər subyekt-subyekt xarakterli olduqda, sonradan bu ünsiyyət modeli gələcək mütəxəssis tərəfindən öz həmkarları və şagirdləri ilə ünsiyyətə proyeksiya olunacaqdır. Bu fənnin didaktik imkanları gələcək müəllimin fəaliyyət şəraitinə mümkün qədər yaxın olan əxlaqi seçim situasiyalarını, oyun situasiyalarını təşkil etməyə imkan verir. Xarici dil kursunda pedaqoji peşə dəyərlərinin ayrı-ayrı aspektlərini “Mən gələcəyin müəllimiyəm”, “Mənim gələcək peşəm”, “Mənim peşə seçimimə təsir etmiş hadisələr”, “Mən gələcək peşəm haqqında nə bilirəm”, “Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti”, “Azərbaycanın görkəmli pedaqoq alimləri”, “XIX əsr Azərbaycan maarifçiləri” və s. mövzularının öyrənilməsi prosesində müzakirə etmək məqsədmüvafiqdir.

Bu mərhələdə təlimin məzmununun səmərəli şəkildə mənimsənilməsi üçün aktiv və interaktiv təlim vasitələrindən istifadə etmək, xüsusən də problemlə təlim, layihə metodu, videometodları və s. tətbiq etmək olar. Problemlə təlim nəzərdə tutur ki, müəllim yeni bilikləri verərkən mütəmadi olaraq problemlə situasiyalar yaradır, sual və tapşırıqlar verir, onların həlli yollarını göstərir, faktları gətirir, onları təhlil edir, ümumiləşdirir, tələbələr isə müəllimin məntiqini, fikrinin hərəkətini izləyir, özləri də sərbəst şəkildə nəticələr çıxarmağı öyrənir. Mübahisəli məsələlərin müzakirəsi və həlli metodu olan təlim diskussiyalarında gələcək müəllimlər öz fikirlərini dəqiq ifadə edib onları müdafiə etməyi, digər tərəfdən isə başqalarının, çıxış edənlərin fikirlərinə hörmətlə yanaşmağı, qrup yoldaşının səhv mövqeyini ədəblə düzəltməyi öyrənirlər.

Tələbələri müxtəlif növ layihələrin (tədqiqat, rol-oyun, təcrübəyönümlü, yaradıcı iş və s.) hazırlanmasına da cəlb etməyi məqbul hesab etmək olar.

Layihə metodunun əsas təyinatı müxtəlif fənn sahələrindən biliklərin integrasiyasını tələb edən praktiki məsələlərin həlli prosesində tələbələrə dəyərlər haqqında bilikləri sərbəst şəkildə əldə etmək imkanını təqdim etməkdədir. O, problemlə təlimdən onunla fərqlənir ki, tələbələrin fəaliyyəti layihə xarakteri daşıyır, yəni əsas məqsəd konkret praktiki nəticələri əldə

etmək və onları publik şəkildə təqdim etməkdir. Konkret real bir məsələni həll etmək üçün tələbələr planlaşdırma və layihələşdirmə bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün işçi qruplarına birləşirlər. Layihə fəaliyyətindən istifadə etməklə tələbələrdə pedaqoji problemləri üzə çıxarmaq, onların konstruktiv həlli yollarını tapmaq, pedaqoji bilikləri tətbiq etmək, habelə öz davranışını dəyərlər əsasında tənzimləmək bacarığını formalaşdırmaq mümkündür. Layihələrin həyata keçirilməsində iştirak tələbələri peşəni təbliğ etməyə də həvəsləndirir. Bundan başqa, layihə texnologiyaları tələbələrin pedaqoji biliklərini praktika ilə integrasiya etdirməyə imkan yaradır. Müəllimin funksiyası məsləhət verməklə məhdudlaşmalıdır. Onun vəzifəsi müşahidə etmək, müşayiət etmək, mülahizələr üçün “qida” vermək və motivasiya etməkdir. Əsas odur ki, müəllim prosesin gedisatına mümkün qədər az müdaxilə etməlidir ki, yeni, qeyri-standart və müstəqil həllərin işlənilib hazırlanmasını təhlükə altına almasın. Ümumilikdə aktiv və interaktiv təlim metod və vasitələri, xüsusilə də problemlə təlim və layihə metodu daima tələbələri bu və ya digər hərəkətlər arasında seçim etmək, onları və onların nəticələrini qiymətləndirmək məcburiyyəti qarşısında qoyur.

Gələcək müəllimin şagirdlərlə qarşılıqlı təsirlərə hazırlaşdırma vasitəsi kimi situativ məsələlərin həllini də qeyd etmək olar. “Situasiya” anlayışını pedaqoji diskussiyalara daxil edən alman pedaqoqu P.Petersen üçün təlim həyata hazırlıq yox, həyatın özüdür [6, s.21]. Bu baxımdan situativ məsələ tələbələrin peşə fəaliyyəti analoqlarına daxil olmasına səbəb olan təcrübəyönümlü integrativ təlim metodudur. Yəni situativ məsələ təcrübəyönümlü xarakter daşısa da, onun həlli konkret predmet biliklərini tələb edir. Çox vaxt bir neçə fənn bilikləri tələb olunur. Məsələnin mütləq elementini problemlə sual təşkil edir və bu sual elə qoyulmalıdır ki, tələbə ona cavab tapmaq istəsin. Situativ məsələlərdən istifadə edilməsi təkcə peşə bacarıqlarını deyil, həm də empatiya, tolerantlıq kimi şəxsi peşə keyfiyyətlərini formalaşdırmağa, gələcək müəllimləri müxtəlif kateqoriyalı şagirdlərlə işləməyə hazırlaşdırmağa, hər birinə fərdi yanaşmanı axtarır tapmağa kömək edəcəkdir. Mürəkkəb situativ məsələlər tədris və pedaqoji praktika ilə bağlı tapşırıqlar çərçivəsində, keyslər vasitəsilə təklif oluna bilər. Keyslər reallığın məhdud kəsiyidir və bu natamamlılıq, qeyri-bitkinlik müxtəlif həllərin meydana gəlməsi üçün şans yaradır. Keyslərdən başqa peşə dəyərlərinin formalaşdırılması əxlaqi dilemmalar vasitəsilə də reallaşa bilər. Dilemma hər hansı bir insanın düşdüyü və alternativlər arasında seçim etməli olduğu çətin vəziyyətdir. Dilemmaların məqsədi alternativlərdən variant seçib onun nəticələrini qabaqcadan görmək bacarıqlarını formalaşdırmaqdır. Bir-biri ilə rəqabətdə olan dəyərləri ölçüb-biçib onların arasında seçim etməli olan tələbələr öz təfəkkürlərində ziddiyyətlə

toqquşmalı olurlar. Bu mənada dilemmalar onların düşüncə tərzinə təsir göstərir, onları müzakirəyə, arqumentləşdirməyə, düşünməyə təhrik edir. Bundan başqa, əxlaqi dilemmalar onlarda dəyərlərin iyerarxiyası barədə təsəvvürlər yaradır. İstifadə olunan materiallar elə işlənəlidir ki, dəyərlərlə aktiv iş aparmaq üçün mümkün qədər geniş spektrli imkanlar açsın.

Gələcək müəllimlərdə peşə dəyərlərinin formalaşdırılması işində multimedia hazır biliklərin çatdırılmasının ənənəvi metodundan yeni, qeyri-standart metoduna keçid etmək imkanını verir. Vizual və audiovizual effektlər bir arada tələbə şəxsiyyətinin bütün sferalarına – şüuruna, emosiyalarına və davranışına təsir etmək imkanını verir. Bu metodlar təlimin ənənəvi və qeyri-ənənəvi formalarında (mühazirə, praktiki məşğələlər, elmi-praktiki konfrans, dəyirmi masa və s.) həyata keçirilə bilər.

Gələcək müəllimlərdə peşə dəyərlərinin formalaşdırılması işinə elmi-praktiki konfranslar da müəyyən töhfə verir. Belə ki, onlar gələcək müəllimləri tədqiqat fəaliyyətində, elmi axtarışlarda iştirak etməyə sövq edir. Bu mənada humanitar fənlərin müəllimləri tərəfindən təşkil olunan elmi-praktiki konfranslar böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onlar peşə dəyərləri haqqında bütöv təsəvvürlər yaratmağa imkan verir.

Beləliklə, gələcək müəllimlərdə peşə dəyərlərinin formalaşdırılmasına yönələn tədris prosesinin məzmun, metod, forma və texnologiyalarının məqsədyönlü şəkildə tətbiqi gələcək müəllimlərdə həmin keyfiyyətin formalaşmasında müəyyən dinamikanı nümayiş etdirə biləcəyinə böyük imkanlar açır.

İkinci mərhələdə pedaqoji hadisələrin dəyərlər əsasında qiymətləndirilməsi sayəsində peşə dəyərlərinin mənimsənilməsi və onların gələcək müəllimlərin şüurunda interiorizasiyası baş verir. Bu mərhələdə təlimin məzmunu dəyərlər haqqında fəlsəfi və psixoloji-pedaqoji biliklərlə zənginləşdirilməlidir. Dəyərlərin fəlsəfi kateqoriya kimi nəzərdən keçirilməsi fəlsəfə dərslərində həyata keçirilir. Fəlsəfənin tədqiqat mövzumu kontekstində xüsusi rolu ondadır ki, fəlsəfə biliyin dünyagörüşü formasıdır, dünyagörüşü isə, məlum olduğu kimi, təkcə dünya, cəmiyyət, insan haqqında təsəvvürləri deyil, həm də insanın davranışına ciddi təsir göstərən dəyərlər sistemini daxil edir. Bundan başqa, fəlsəfə digər humanitar elmlərin – kulturologiyanın, tarixin və s. mənimsənilməsinin əsasıdır. Fəlsəfə tələbələrdə yaradıcı təfəkkürün inkişafında da böyük rol oynayır. Belə ki, dəyərlər, insan həyatının mənası, mənəvi təkmilləşmə yolları haqqında rəngarəng fəlsəfi konsepsiyaları mənimsəyib müqayisə etməklə tələbə öz mövqeyini formalaşdırıb arqumentləşdirmək bacarığına yiyələnir. Bundan başqa, tələbələr özlərinə seçdikləri peşə sahəsinə aid biliklər sahəsinin fəlsəfi əsasları, yəni təhsil fəlsəfəsi haqqında biliklərə də yiyələnmək imkanını əldə etmiş olurlar. Zənnimizcə, pedaqoji peşə hazırlığında fəlsəfənin tədrisindən

istifadə edilməsi “Pedaqogikanın fəlsəfi problemləri”, “Təhsil fəlsəfəsi”, “Fəlsəfi akseologiya” kimi xüsusi kursların tətbiqini də nəzərdə tutur.

“Pedaqogika” kursu tələbələri “şagird-müəllim” münasibətlərinin dəyərlər əsasında qurulması üçün zəruri olan psixoloji-pedaqoji biliklərlə zənginləşdirir, habelə təhsilə şəxsiyyətinə təsir metodikalarına yiyələnməkdə kömək edir. Təlim və tərbiyənin qanunauyğunluqları və prinsiplərinin dərk edilməsi, habelə təhsilə ünsiyyət zamanı onları tətbiq etmək bacarığı müəllimin gözləntilərinə uyğun olan davranış tipinin formalaşdırılması üsullarının mənimsənilməsi ilə nəticələnir. Bu mərhələdə müəllim tələbələrdə peşə dəyərlərinin öyrənilməsinə marağın artırılmasında fəal iştirak edir. O, yuxarıda qeyd olunan metodlara aktiv təlim metodlarını (beyin həmləsi, layihə metodu, keys-stadi və s.) da qoşur.

Gələcək müəllimlərdə peşə dəyərlərinin formalaşdırılması işində beyin həmləsi tələbələrə şagird-müəllim münasibətlərində yaranan problemlərin yeni, qeyri-standart həllini tapmağı, keyslərin təhlili isə gələcək müəllimlərə ali dəyərləri rəhbər tutmaqla qərar qəbul etməyi öyrədəcəkdir.

Bu mərhələdə müstəqil layihə metodlarından geniş istifadə oluna bilər. Tələbələr gələcək pedaqoji fəaliyyətdə peşə dəyərlərinin tətbiqi ilə bağlı məsələ seçir, bu əsasda müvafiq informasiyanı axtarıb təhlil edir və yaradıcı şəkildə onu şüurdan keçirir. Bu mərhələdə refleksiv fəaliyyət formalarında, məsələn, publik çıxış, esse formasında öz subyektiv mövqeyinin ifadə edilməsi vasitələri də cəlb edilə bilər. Mövzular qismində tələbələrdə mühazirə və seminarlarda yarana bilən mübahisəli məsələlərdən istifadə edilməsi optimal bir variant ola bilər. Bu, bütün tələbələr üçün yararlı olardı, amma elmi-tədqiqat işinə və yaradıcılığa marağı olan tələbələrdə daha böyük effekt verə bilər.

Əvvəlki mərhələdə olduğu kimi, bu mərhələdə də multimedia təlim texnologiyasından istifadə edilməsi məqsədmüvafiqdir. Emosional cəhətdən zəngin olan bu təlim metodunun tətbiqi ilə tələbələr bu və ya digər pedaqoji situasiyaların həllinə təhrik edilə bilər ki, onların da arasında videomaterialları, KİV materiallarını, dəyərlər müstəvisində real mənəvi seçim situasiyalarını göstərmək olar. Materialların təhlilinin müvafiq dəyər müstəvisində həyata keçirilməsi bir çox mənada tələbələrin peşə dəyərlərinə öz münasibətini formalaşdırmasına və ifadə etməsinə şərait yaradır.

Qeyd edilən mərhələdə tədris prosesinə işgüzar və rollu oyunlar kimi interaktiv təlim formalarını qoşmaq lazımdır. Zənnimizcə, tələbələrdə pedaqoji peşə dəyərlərinin formalaşdırılması prosesində problemli təlim, multimedia təqdimatının yaradılması texnologiyaları daha səmərəli ola bilər. Tələbələrin qrup və kollektiv təlim formalarından, habelə təlimin təşkilinin müxtəlif formalarından (mühazirə, seminar, elmi-praktiki konfranslar,

işgüzar və rollu oyunlar, dəyirmi masalar və s.) istifadə etməyi məqsədmüvafiq hesab edirik.

Belə hesab edirik ki, gələcək müəllimlərin peşə dəyərlərinin formalaşdırılması ilə bağlı təlimlərin sayının az olması ciddi çatışmazlıqlardanıdır. Təlimlər real həyata yaxındır. Təlim qruplarında yaranan situasiyalar şərti olsa da, iştirakçı üçün tam real situasiyalar kimi çıxış edir. İşgüzar oyunun köməyi ilə gələcək peşə fəaliyyətinin konteksti canlandırılmış, modelləşdirilmiş olur. Gələcək müəllimlərin oyun prosesinə cəlb edilməsi müəllimə təlim prosesini mümkün qədər peşə fəaliyyətinə yaxınlaşdırmaqla tələbələrdə dəyərlər əsasında ünsiyyət qurmaq bacarıqlarını formalaşdırmaq imkanını verir.

Bu mərhələdə elmi-tədqiqat fəaliyyəti humanitar fənlər kafedrasının təşkil etdiyi elmi-praktik konfranslarda tələbələrin çıxışını, “dəyərlər” anlayışının fəlsəfi mənasını açıqlayan məruzələrin, referatların, multimedia təqdimatlarının, layihələrin hazırlanmasını əhatə etməlidir. Bu mərhələ gələcək müəllimi peşə dəyərlərinin formalaşmasının orta səviyyəsinə çıxarır.

Sonuncu, **üçüncü mərhələ** peşə dəyərlərinin pedaqoji praktika şəraitində formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Tədris prosesinin məzmununa “Peşə təhsilinin psixologiyası”, “Peşə təlimi metodikası”, “Pedaqoji texnologiyalar”, “Pedaqoji ustalığın əsasları”, “Müəllimin peşə etikası” fənlərdən biliklər daxil edilir. Bu fənlərdən olan dərslərdə peşə dəyərlərinin formalaşdırılmasını nəzərdə tutan, məsələn, “Peşə dəyərləri”, “Dəyərlər və onların təsnifatı”, “Müəllimin peşə dəyərləri”, “Kadr hazırlığında dəyərlərin yeri”, “Pedaqogika (Pedaqoji psixologiya, yaxud Psixopedaqogika və s.) fənninin tədrisində peşə dəyərlərinin yeri” və s. mövzuların öyrənilməsinin nəzərdən keçirilməsi məqsədmüvafiqdir.

Bu mərhələdə də layihə metodlarından, multimedia kompüter texnologiyalarından geniş istifadə edilməlidir. Eyni zamanda ənənəvi və yaradıcı təlim formalarının (portfolio, pedaqoji praktika, və s.) inteqrasiyası da səmərəli ola bilər. Fərdi portfolionun tərtib edilməsi gələcək müəllimə bir daha peşə dəyərləri haqqında biliklərini ümumiləşdirib sistemləşdirməyə imkan verəcəkdir.

Müşahidələr göstərir ki, ali pedaqoji məktəb məzunları peşə fəaliyyətinə daha çox nəzəri cəhətdən hazır olurlar, praktika yönümlü hazırlıq isə zəifdir. Praktika tələbənin müəllim peşəsinə hazırlığının ən təsirli vasitələrindən biridir. Praktika pedaqoji fəaliyyətin məqsədlər, motivlər, məzmun, təşkil, funksiyalar, nəticələr, nəzarət kimi bütün komponentləri təcəssüm edir. Məhz praktikada nəzəri biliklər reallaşır, təsirli xarakter almağa başlayır. Pedaqoji praktika empatik qabiliyyətlərin inkişafı üçün böyük imkanlar açır. Əslində pedaqoji praktika olmadan gələcək müəllimlərin pedaqoji dəyərlərinin formalaşdırılması mümkün deyil, çünki

praktikanın gedişində tələbələr real yaranan pedaqoji məsələləri həll etməli olurlar. Şagirdlərlə bilavasitə canlı ünsiyyət prosesində gələcək müəllimlərdə peşəyə münasibətin, peşə dəyərlərinin formalaşması üçün şərait yaranır. Bu dövrdə tələbələr şagirdlərlə daha yaxından və daha davamlı ünsiyyətdə olurlar. Praktika təbii pedaqoji proses şəraitində metodiki refleksiyanı formalaşdırmağa imkan verir. Yəni bu zaman tələbəni düşündürən onun öz pedaqoji fəaliyyətinin vasitə və metodları, praktiki qərarların qəbulu prosesləri olur. Öz fəaliyyətinin təhlili tələbəyə işində yaranan çətinlikləri dərk etməyə, onları dəf etməyin düzgün yollarını axtararaq tapmağa, özünün və başqalarının hərəkətlərini təhlil etməyi öyrənməyə kömək edir. Eyni zamanda praktika emosional-hissi yaşantılar əsasında gələcək müəllimin peşə yönümlü təcrübəsinin zənginləşməsinə də səbəb olur.

Bu mərhələdə gələcək müəllim öz peşə inkişafında yeni, yüksək səviyyəyə çatmış olur. Bu mərhələdə pedaqoji praktika zamanı peşə fəaliyyəti sahəsində ilkin təcrübə qazanmış və uğurlu peşə fəaliyyəti üçün peşə dəyərlərini dərk etmiş tələbədə peşə dəyərlərinin personallaşması baş verir ki, bu da ali məktəbdə akseoloji cəhətdən zəngin təhsil mühitinin yaradılması istiqamətində edilən pedaqoji təsirlərin səmərəliliyindən xəbər vermiş olur.

Gələcək müəllimlərdə peşə dəyərlərinin formalaşdırılmasının nəzəri modeli onların inkişaf səviyyəsi nəzərə alınmaqla təlim prosesinin mərhələli şəkildə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov H.M. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi / H.Əhmədov / Bakı: Elm və təhsil, 2014, 432 s.
2. Paşayev, Ə., Rüstəmov F. Pedaqogika: Yeni kurs / Ə.Paşayev / Bakı: Elm və təhsil, 2017, 462 s.
3. Pedaqogika. Ali təhsilin bakalavriat səviyyəsi üçün fənn proqramı / Tərt.ed. İ.İsayev, K.Quliyeva, Bakı: ADPU, 2023, 35 s.
4. Qasimova, L.N., Mahmudova R.M. Pedaqogika: Dərslik. Bakı: Ekoprint, 2021, 612 s.
5. Rüstəmov F.A. Pedaqogika tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 752 s.
6. Burk Karlheinz, Claussen Claus (Hrsg.): Lernorte außerhalb des Klassenzimmers I.Didaktische Grundlegung und Beispiele. Frankfurt a. M.: Arbeitskreis Grundschule e. V., 1980, 45 p.

Redaksiyaya daxil olub 09.02.2024